

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ*

Proliferation of Nuclear Weapons and the Development of the Disarmament Process

Güngör ŞAHİN**

Serhat UYSAL***

Öz

Makale nükleer silahlanma ve silahsızlanma sürecine geniş bir perspektiften bakarak bütünlük olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, nükleer silahların yayılması süreci, bu sürece paralel yükselen nükleer silahsızlanma süreci ve devletlerin, bu silahlara neden sahip olmak isteyebileceği konuları tartışılmıştır. Silahlanma ve silahsızlanma sürecinin birlikte değerlendirilerek incelenmesi açısından makale önem arz etmektedir. Nükleer silahlanma ve silahsızlanma süreci, arşiv belgeleri taranarak ve SIPRI raporları ve resmî açıklamalar merkez alınarak incelenmiştir. Çalışmada, 1960 yılından sonra hız kazanan nükleer silahlanmanın, çeşitli silahsızlanma antlaşmalarıyla hız kestiği ve özellikle Soğuk Savaş dönemi sona erdikten sonra devletlerin elinde bulundurduğu nükleer silah stoğunu ciddi ölçüde azalttığı bulguları edinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nükleer, Tehdit, Silahlanma, Silahsızlanma, Güvenlik.

Abstract

The article aims to provide a holistic assessment of nuclear proliferation and disarmament process from a broad perspective. In this study, the spreading of nuclear weapons, rising in parallel with that process, nuclear disarmament course, possible reasons of states to possess weapons are discussed. Article is important in terms of analyzing armament, disarmament processes together. Processes of nuclear armament, disarmament are examined by scanning archival documents, SIPRI reports and official statements. The study finds that nuclear armament, which accelerated after 1960, decreased with disarmament treaties, that after end of the Cold War period, states drastically reduced their nuclear weapons stockpiles.

Keywords: Nuclear, Threat, Armament, Disarmament, Security.

---

* Makale Geliş Tarihi: 26.04.2023   Yayına Kabul Tarihi: 25.10.2023

** Doç. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (ATASAREN), Strateji ve Güvenlik Araştırmaları Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, gsahin@msu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6296-8568>.

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (ATASAREN), Strateji ve Güvenlik Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Güvenlik Araştırmaları Yüksek Lisans Programı, su.serhatuysal@gmail.com, ORCID: 0009-0001-8087-6293

GİRİŞ

Makalede, nükleer silahların yayılması sürecini, bu süreçle paralel olarak yükselen nükleer silahsızlanma sürecini ve devletlerin, bu ölçekte tehlikeli silahlara neden sahip olmak isteyebileceği konuları tartışılmıştır. Çalışma, nükleer silahlanma ve silahsızlanma süreçleri ayrı olarak tartışılırken bu iki başlığı beraber incelemesi ve yalnızca silahlanma ve silahsızlanma sürecini incelemeyip, bununla beraber silahlanmanın arka planındaki motiflere de odaklanması bakımından önemli olup, alanında yazılmış diğer çalışmalardan farklı olarak ön plana çıkmaktadır. Makalenin amacı, Manhattan Projesi'yle başlayan nükleer silahlanma sürecini, bu sürece paralel olarak yükselen nükleer silahsızlanma sürecini ve devletlerin nükleer silahlara sahip olmayı isteme nedenlerini incelemektir.

Geçmişten günümüze savaş tarihi incelendiğinde, devletlerin, sahada birbirlerine karşı üstünlük kazanmak için çeşitli silahlar ve araçlar geliştirdiğine şahit olunmaktadır. Fakat tüm bu geliştirilen silah ve araçların içerisinde iki önemli kilometre taşı bulunmaktadır. Bunlardan ilki olarak barutun icadı öne çıkmaktadır ve savaşlarda taktik, strateji, planlama ve coğrafi üstünlük gibi durumların yanı sıra kas gücünün bir hayli değerli olduğu dönemlerin etkisini yitirmesine sebep olmuştur. Kas kütlesi olarak çok gelişmiş kimselerin dahi barutun icadıyla elde edilen ateşli silahlarla kolaylıkla üstesinden gelinebildiğine şahit olunmuştur. Ve önemli bir dönemi geride bırakmıştır. Barutun icadından sonra diğer önemli kilometre taşı olarak ise 1945 yılı Manhattan Projesi ve ilk başarılı nükleer silah denemesi karşımıza çıkmaktadır. Burada önemle belirtilen husus, büyük bir kilometre taşı sayılmasındaki önemli sebeplerden birisi, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) eski savunma bakanı Mcnamara'nın da belirttiği üzere, savaş arenasında konvansiyonel olarak mücadelede hata yapıldığında bunun sonucunda on binler hatta yüz binlerle ifade edilebilecek kayıpla sonuçlanabilirken, nükleer silahlarda yapılan hatanın ulusları ortadan kaldırabileceği tehlikesi bulunmaktadır (Mcnamara, 2003).

ABD'nin 1945 yılında Trinity Test ismiyle ilk başarılı nükleer silah denemesi (US Department of Energy, 2010: 91-92) Sovyetler başta olmak üzere çeşitli ülkelerin de bu silaha sahip olmayı istemesini tetiklemiştir. Nükleer silahlar yayılmaya başladıktan sonra, özellikle devletlerin hasımlarının nükleer silah edinmesi, devletleri nükleer silahlanmaya iten önemli bir etmen olup yine devletlerin, hasım devletlere karşı müttefik gördükleri ülkelerin nükleer programına yardım ettiği ve silah

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

geliştirmede destek olduğu görülmektedir. Eisonhower'ın 1953 senesinde 'Atoms for Peace' konuşması nükleer silahların yayılmasına hız kazandırmıştır. Bu süreç içerisinde 1949 yılında Sovyetler'in, 1952 yılında İngiltere'nin, 1960 yılında Fransa'nın, 1964 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin nükleer silah edinmesi ve bu silahların yayılmasıyla birlikte nükleer silahtsızlanma alanında önemli ve somut adımlar atılmaya başlanmıştır (Kristensen ve Korda, 2021: 18).

1946 yılında Acheson-Lilienthal Raporu ile başlayan nükleer silahtsızlanma sürecinin 1958 yılında İrlanda tarafından var olan tüm nükleer silahların imha edilmesi yönünde Birleşmiş Milletler'e sunduğu bildiri ile devam ettiği görülmektedir. Acheson-Lilienthal Rapor'u nükleer silahtsızlanma konusunda atılan ilk adım olsa dahi tam anlamda bir nükleer silahtsızlanma sürecini kapsamadığı görülmektedir ve rapor Baruch Planı versiyonuyla BM Atom Enerjisi Kurulu'na sunulduğunda 'ABD'nin nükleer silah konusunda tekel olacağı' düşüncesiyle Sovyetler tarafından veto edilmiştir (U.S. Department of State, 2023). Rapor tam anlamıyla nükleer silahtsızlanmayı kapsamadığından dolayı tüm nükleer silahların imha edilmesini talep eden ilk ülkenin 1958 yılında İrlanda olduğu kabul edilebilir.

1968 yılına gelindiğinde NPT (Non-Proliferation Treaty), "Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması" imzalanmasıyla birlikte nükleer silahtsızlanma alanında önemli bir döneme girilmiş ve takiben, nükleer testleri yasaklayan, menzil sınırlarının belirtildiği ve silahlanma yarışının önüne geçen çeşitli anlaşmaların imzalandığı görülmektedir.

Nükleer silahtsızlanma sürecinin tam bir silahtsızlanmaya dönüştüğünü söylemek mümkün olmasa da devletlerin elindeki nükleer silah stoğunun önemli bir bölümünü azalttığı açıkça görülmektedir. Silahtsızlanma sürecinde imzalanan antlaşmalar yalnızca nükleer silah stoklarının düşmesine yol açmamış, bununla birlikte nükleer silahların çok sayıda ülkeye yayılmasının da önüne geçmiştir (Rauf, 2017: 29).

Çalışmada, bahsi geçen tüm bu konuların detaylıca değerlendirilmesinden sonra, yıkıcı etkisi oldukça yüksek olan bu silahlara devletlerin neden sahip olmak istediği konusu da incelenmiştir. Devletlerin güvenlik kaygısı nükleer silah üretmede önemli bir motif olmakla beraber, güvenlik ikileminin silahlanma sürecine önemli katkısı olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumla bağlantılı olarak devletlerin kendilerine hasım olarak gördüğü devletlerin nükleer silaha sahip olması,

nükleer silahlanma sürecini hızlandıran bir başka etmen olmuştur. Belirtilen konulara ek olarak, çalışma, şu sorulara da cevap aramaktadır: Barışçıl amaçlarla ifade edilerek yabancı ülkelere nükleer transfer gerçekleştirilmesinin nükleer silahlanma sürecine etkisi olmuş mudur? Nükleer silahsızlanma süreci tam anlamıyla bir silahsızlanmaya dönüşmüş müdür? Devletlerin nükleer silaha sahip olmasının temel sebepleri nelerdir?

Belirtilen sorulara bağlı kalarak çalışmanın geliştirdiği üç temel hipotez bulunmaktadır: Nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılması sebebi öne sürülerek yapılan girişimler, nükleer silahlanma sürecini hızlandırmıştır. Nükleer silahsızlanma süreci, her ne kadar nükleer silah stoklarında azalmaya sebep olmuşsa da tam anlamıyla bir nükleer silahsızlanmaya dönüşmemiştir. Hasımları nükleer silah edinen devletlerin güvenlik kaygısı yaşadığı ve buna bağlı olarak nükleer program geliştirdiği gözlemlenirken, prestij ve tehdit algısı gibi sebeplerin de önemli yer edindiği görülmüştür.

Çalışma hazırlanırken, SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) raporlarından ve resmi devlet açıklamalarından yararlanılmıştır. Geçmişe dönük arşiv taraması yapılmış ve Soğuk Savaş dönemi ile günümüz nükleer silah stoğu karşılaştırılırken SIPRI raporlarında belirtilen sayılar esas alınmıştır. Bununla beraber, üst düzey hükümet yetkililerinin açıklamaları da çalışmada kaynak olarak değerlendirilmiştir.

Nükleer silahlara yönelik yapılan çalışmaların önemli bir bölümü silahlanma ve silahsızlanma süreçlerini ayrı olarak değerlendirmektedir. Literatürde ikisinin beraber değerlendirildiği çalışma sayısı az olmakla beraber, nükleer caydırıcılık bu hususta en çok değerlendirilen konulardan birisi olarak yer bulmaktadır. Caydırıcılık hususunun önemi anlaşılacakla birlikte, devletleri nükleer silah üretmeye yönelten itici gücün arkasındaki sebeplere odaklanmanın da bir o kadar önemli olduğu düşünülmüş ve çalışmada bu problematiğe yer verilmiştir. Çalışmada, özellikle devletlerin nükleer silaha sahip olma motifleri neorealist teori kapsamında incelenmiştir. Bu noktada uluslar, nükleer silaha sahip olma motiflerini kendi güvenliklerini sağlamak ve kendilerini korumakla ifade etmektedirler. Teorik olarak ise bu durum, savunmacı realizm kapsamında değerlendirilmektedir.

Makalede, öncelikle Einstein'ın dönemin ABD başkanı Roosevelt'a yazmış olduğu mektupla başlayan nükleer silahlanma süreci analiz

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

edilmiş ve daha sonra, ülkelerin nükleer silaha sahip olma öykülerinden bahsedilmiştir. Nükleer silahlanma süreci analiz edildikten sonra yine bu sürece paralel olarak yükselen silahsızlanma süreci ve bu süreçte kabul edilen antlaşmalar incelenmiştir. Bu boyutuyla silahlanma ve silahsızlanma süreçleri gözden geçirildikten sonra ise son olarak, devletlerin, bu ölçüde yıkıcı hasara sebep olan nükleer silahları neden envanterlerinde bulduklarını ve bunlara sahip olmalarındaki amaçlarının neler olabileceği üzerinde durulmuştur.

NÜKLEER SİLAHLANMA TARİHİ

EINSTEİN MEKTUBU VE İLK KEZ NÜKLEER SİLAHLARIN İMASI

1939 yılında, dönemin önde gelen bilim insanlarının da ısrarlarıyla, Einstein, ABD başkanı Roosevelt'a bir mektup yazarak uranyum elementinin yeni ve önemli bir enerji kaynağına dönüşebileceğinden bahseder. (Einstein, 1939) Mektuptaki önemli noktalar şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

"Uranyum elementi, çok yakın bir sürede, yeni ve önemli bir enerji kaynağına dönüşebilir. Yüksek miktarda güç aracılığıyla yoğun miktarda uranyum elementinde nükleer zincir reaksiyon yaratmak mümkün olabilir ve büyük miktarlarda yeni radyum benzeri elementler üretilebilir. Çok yakın bir tarihte bunun başarılması kesin gibi görülmektedir. Bu yeni olgu aynı zamanda bomba üretimine de yol açabilir. Kesin olmasa bile, oldukça güçlü bombalar üretilebilir. Bu türde üretilen ve bir limana tekne vasıtasıyla taşınan tek bir bomba tüm limanı ve çevresindeki alanı yok edebilir. Ancak, bu tarzda bir bomba hava yoluyla taşımak için oldukça ağır olabilir." (Einstein, 1939)

Mektupta, Einstein'ın belirtmiş olduğu durumların sonuncusu hariç hepsinin gerçekleştirildiği görülmektedir. Uranyum elementi ile birlikte önemli bir enerji kaynağı üretilmekte ve belirtildiği gibi yine uranyum elementi ve nükleer zincir reaksiyon aracılığıyla oldukça güçlü bombalar, yani nükleer silahların üretildiğine şahit olunmuştur. Mektubun diğer bir önemli noktası ise nükleer silahların kullanımının ilk kez ima edilmesi olmuştur.

MANHATTAN PROJESİ

1945 yılında ABD tarafından ilk başarılı nükleer testin yapılması nükleer

silahlanma sürecinin başlangıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Manhattan Projesi, ABD Enerji Bakanlığı'ndan yayınlanan makaleye göre, "Orijinal bilimsel keşifleri yeni tür bir silaha dönüştürme amacıyla, açığa çıkan atom enerjisinin muhtemel silaha dönüştürülmesi, 1943 yılında dönemin en başarılı mühendisleri tarafından endüstri ve askeriyenin birleştirilerek, santrallerde on binlerce Amerikalı'nın çalışmasıyla başlatılmıştır." (Fehner ve Gosling, 2012: 1).

Manhattan Projesi için toplamda 130.000 personel çalışmış ve proje boyunca 2.2 milyar dolar harcama yapılmıştır. 1945 yılında 'Trinity Test' isimli deneme ile de başarılı bir şekilde silahın denemesi yapılmış ve 1946 senesinde proje sonlandırılmıştır (Fehner ve Gosling, 2012: 1).

Projenin başlangıç tarihi resmi olarak 1943 olarak ifade edilse de köklerinin daha eskiye dayandığı söylenebilir. 1939 senesinde Einstein tarafından dönemin ABD başkanı Roosevelt'a yazılan mektup, projenin başlangıcı için önemli bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Einstein, mektubunda, yoğun miktarda uranyumda zincir reaksiyonunun çok büyük ölçüde güç ortaya çıkaracağı ve bununla son derece güçlü bir silah yapılabileceğini belirtmiştir (Herken, 2022: 229-230). Roosevelt ve danışmanları bu mektuba dikkatle tepki göstermişler ve zincir uranyum reaksiyonu için ve izotop ayırıştırma süreci için düşük miktarda federal fon ayrılması kararlaştırılmıştır (Fehner ve Gosling, 2012: 3).

Çalışmalar, 1942 Pearl Harbour saldırısına kadar düşük bütçeli ve kısmi olarak yürütülürken, saldırıdan sonra atom bombası üretmek için tam ölçekli bir programa dönüşmüştür (Fehner ve Gosling, 2012: 3).

'ATOMS FOR PEACE' KONUŞMASI

1953 aralığında, ABD başkanı Dwight D. Eisenhower, 'Atoms For Peace' (Barış İçin Atom) isimli bir konuşma yapmış ve nükleer materyallerin ve bilgi birikiminin barışçıl amaçlarla kullanılması şartıyla dünyayla paylaşılacağını söylemiştir (Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu, 2021). Konuşmanın amacı, Susan Eisenhower'a göre, "Atoms For Peace konuşmasının birtakım amaçları vardı ancak kapsayıcı olanı, Nükleer strateji için fikir önerilerinde bulunarak daha iyi bir insanlık için Sovyetleri uluslararası iş birliğine çağırmaktı." (Eisenhower, 2003: 5). Charles Strapper'a göre ise, konuşma, "paradoksal olarak atomun faydalı ancak aynı zamanda yıkıcı özelliklerinin kullanılmasına önyak olmuştur." (Strepper, 2009: 50).

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

Atoms For Peace programı ile birlikte, takip eden yıllarda, ABD çeşitli ülkelerin nükleer enerji üretimi için santral üretimini ve nükleer programlarını başlatmış ve bilgi birikimini çeşitli ülkelerle paylaşmıştır. Bu ülkeler arasında İran da bulunmaktadır. "İronik olarak, bugün ABD'nin, İran'ın nükleer programına karşı olmasına karşın, İran nükleer programının başlangıcında ABD önemli rol oynamıştır." (Sahimi, 2013: 62).

Bu program kapsamında American Machine and Foundry şirketi aracılığıyla İran, Pakistan, Hindistan ve İsrail'e nükleer teknoloji transferi gerçekleşmiş ve ismi geçen ülkelerin mühendislerine nükleer araçları kullanma konusunda eğitim verilmiştir. (Academic Accelerator Encyclopedia, 2023)

Zaman içerisinde bu programın ülkelerin gelir elde etmek ve nükleer bilgi birikimiyle birlikte nükleer teknolojiyi de satarak gelir elde etme aracına dönüştürdüğü görülmüştür. Yalnızca ABD değil Sovyetler de Doğu Bloku ülkelerine nükleer bilgi birikimini ve teknolojisini satarak buradan gelir elde etmiştir. Bu duruma örnek olarak ÇHC'nin nükleer programına Sovyetlerin yardım etmesi karşımıza çıkmaktadır (Yanqiong ve Jifeng, 2009: 2-3).

Kısa süre sonra nükleer teknoloji ve bilgi birikimi farklı coğrafyalara ve ülkelere yayılmış ve nükleer silah üretiminin yayılmasına da ışık tutarak küresel güvenliği tehdit edecek boyuta ulaşmıştır. Bu süreçler esnasında da nükleer tehdidin önlenmesi açısından nükleer silahsızlanma süreci başlatılmıştır.

DEVLETLERİN NÜKLEER SİLAHLANMA ÖYKÜSÜ

SOVYETLER (1949)

1949 yılında Sovyetlerin de nükleer silah üretmesiyle birlikte artık nükleer silahlama yarışı da başlamış oldu. Sovyetler, nükleer silah geliştirme sürecinde 1930 yılından 1950 yılına kadar yoğun bir şekilde ABD'de espionaj faaliyeti gerçekleştirmiştir (Schrecker, 2010: 355-356). Kathryn Barbier'a göre, Sovyetlerin bu kadar erken bir zamanda nükleer silah geliştirmesi ABD'de hem bilim dünyasını hem de politik karar vericileri şaşırtan bir durum olmuştur (Barbier, 2008: 136). Barbier, Bunun sebebi olarak ise ABD'de bilim topluluğunun Sovyetlerin 1951 yılından önce nükleer silah geliştirmesini beklemediklerini öne sürmektedir. Ancak

Sovyetler 1940 yılından itibaren Manhattan Projesi'nde bulunan casuslarından yoğun şekilde bilgi alması sebebiyle beklenenden daha kısa sürede bu silahı geliştirmiştir. (Barbier, 2008: 136)

Micheal Schwartz, bu konuda, Sovyetlerin de tıpkı ABD gibi uzun süredir nükleer reaksiyon üzerinde çalıştığını ve silah üretmeye yakın olduğunu, ancak Manhattan Projesi'ndeki casusları olmadan bu kadar erken bitiremeyeceğini belirtmekte ve daha da ileriye giderek Sovyetlerin ürettiği olduğu nükleer silahı The Russian-A(merican) Bomb, 'Rus A(merikan) Bombası' olarak ifade etmektedir (Schwarz, 1996: 106). Bununla beraber, Schwartz, Sovyetlerin, casusluk faaliyeti olsun veya olmasın nihayetinde nükleer silahı üreteceğini ancak espionaj faaliyetinin yardımı olmadan bu kadar kısa bir sürede üretmesinin pek olası olmadığını vurgulamaktadır (Schwarz, 1996: 106).

BİRLEŞİK KRALLIK (1952)

Sovyetlerin de nükleer silaha sahip olması artık nükleer silahlanma sürecini hızlandırmış ve diğer ülkeleri de bu yönde teşvik etmiştir. Bu ülkelerden ilki olarak İngiltere ön plana çıkmaktadır ve ilk başarılı denemesini 1952 yılında "Hurricane" kod ismiyle gerçekleştirmiştir (Atomic Archive, 2020). Birleşik Krallık, Manhattan Projesi'nde ABD ile birlikte ortak araştırma sürdürdüğünden dolayı buradan elde etmiş olduğu bilgi birikiminin nükleer silah geliştirmesinde kolaylık sağladığı tahmin edilmektedir. (Szazs, 1992: 16)

FRANSA (1960)

Birleşik Krallık'ın da dahil olmasıyla hız kazanan nükleer silahlanma yarışına 1960 yılında Fransa da dahil olmuş ve ilk başarılı denemesini gerçekleştirmiştir (Atomic Archive, 2022). Fransa'nın nükleer silah denemelerini Cezayir'e yakın bölgede bulunan bir çölde gerçekleştirmesi ve bölge nüfusunun bu nükleer silah denemelerinin sonucunda ortaya çıkan serpintiden etkilenmesi hem geçmişte hem de günümüzde tartışmalı bir konu olmuştur. Bu durum Cezayir ve Fransa ilişkilerini oldukça olumsuz etkileyen bir olay olmuş ve medyaya da yansımıştır. Konuyu, France 24 "Fransa'nın 1960'lı yıllarda Cezayir'deki nükleer denemeleri, ilişkileri hala zehirliyor" (France 24, 2021), Anadolu Ajansı "Cezayir: Fransa'nın 1960'larda yaptığı nükleer denemelerin korkunç etkileri devam ediyor" (Anadolu Ajansı, 2021) ve BBC " Fransız nükleer denemeleri '110 bin kişiyi etkiledi'" başlıklarıyla haber yapmışlardır (BBC, 2021).

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

ÇİN HALK CUMHURİYETİ (1964)

Batı Blok ülkelerinden Fransa, İngiltere ve ABD'nin nükleer silah geliştirmesinin ardından Sovyetlerin de yardımıyla Doğu Bloku'ndan Çin Halk Cumhuriyeti 1964 yılında ilk başarılı denemesini gerçekleştirmiştir (Minor, 1976: 573). 1959 yılına kadar Sovyetler'den yoğun şekilde destek alan Çin, destalinizasyon süreci sonunda Sovyetler Birliği ile arasının açılması sebebiyle çalışmaya tek başına devam ederek (Zhihua ve Xia, 2012: 95) 1964 yılında başarılı bir şekilde ilk denemeyi gerçekleştirmiştir (Atomic Archive, 2020).

HİNDİSTAN (1974)

Hindistan, her ne kadar ilk başarılı nükleer silah denemesini 1974 yılında yapmış olsa da nükleer enerjiye duymuş olduğu ilgi ikinci dünya savaşı sonrası döneme dayanmaktadır (Mohan, 1998: 377). 1944 yılında Hintli bilim insanı Jehangir Bhabha nükleer ve benzeri fizik alanlarında çalışma yapmak için izin almış ve daha sonraki yıllarda Hindistan'ın ilk başbakanı Jawaharlal Nehru da konuyla ilgilenmiş ve Bhabha'ya bu konuda destek vermiştir (Mohan, 1998: 377).

Hindistan'ın nükleer silah programı geliştirmesinin ve nükleer silah üretmesinin amaçlarına bakıldığında bölgesel çekişmelerin ve Çin ile yaşadığı sınır mücadelesinin bu süreçte etkili olduğu dikkat çekmektedir (Basrur, 2013: 3). 1962 yılında Çin ile Himalaya Dağları'nda kısa süreli savaşa giren ve savaşı kaybeden Hindistan, savaş sonrasında Çin saldırganlığını caydıracak kapasiteye sahip olacağına söz vermiştir (The National Interest, 2012). Buna ek olarak, Pakistan'ın o dönemlerde uranyum zenginleştirme konusunda Dr. Khan öncülüğünde önemli yol kat etmiş olması (Pradhan, 1987: 5) ve Çin'in Pakistan ile yakınlaşması, nükleer programına destek vermesi ve materyal sağlaması da (Jha, 1998: 86-87) Hindistan'ı nükleer silaha yönelten sebepler olarak düşünülmektedir.

Hindistan'ın, nükleer silah üretimi için çalışmalara 1972 yılında başladığı ve ABD ve Kanada'dan temin etmiş olduğu araştırma reaktörlerini geliştirerek silahı ürettiği tahmin edilmektedir (Atomic Archive, 2020).

PAKİSTAN (1998)

Hindistan ve Pakistan arasındaki çatışma ve rekabet en yoğun şekilde

devam ederken Hindistan'ın bu süreçte nükleer silah edinmesi, Iqbal'e göre, Pakistan için nükleer programını gölgeden çıkartması ve geliştirmesi için bir fırsattı (Iqbal, 2016: 25-26). Buna ek olarak, Pakistan eski Cumhurbaşkanı Zulfikar Ali Bhutto'nun, "Hristiyanlar bombaya sahip, Yahudiler bombaya sahip ve şimdi Hinduların bombası var. Neden Müslümanların da bombası olmasın?" (Khanijo, 2014: 204) sözlerinden de anlaşılacağı üzere Hindistan'ın nükleer silah denemesi yapması Pakistan için tetikleyici bir unsur olmuştur.

Pakistan 1998 yılında ilk başarılı denemesini yaparak nükleer silaha sahip ülkeler arasına girmiştir (SIPRI, 2022: 342). 1960'lı yıllarda ilk nükleer reaktörünü edinen Pakistan'ın silah geliştirme çabaları ve bu çabalarına hız kazandırması Hindistan'ın 1974 yılında ilk başarılı denemesini yapmasından sonra olmuştur (Federation of American Scientists, 1998). ABD'nin her ne kadar projeyi yavaşlatma ve durdurma konusunda yoğun çabası gözlemlense de Pakistan projeyi tamamlayabilmiş ve bir nükleer güç unsuru olabilmıştır (Raymer, 2012: 85).

KUZEY KORE (2006)

Kuzey Kore, ilk olarak 2003 yılında resmi haber ajansı KCNA'dan bildiri yayınlarak NPT antlaşmasından çekildiğini duyurmuştur (KCNA, 2003). Bildiride, "NPT'den çekilmemize rağmen nükleer silah üretme niyetimiz yok ve bu aşamada nükleer faaliyetlerimiz sadece elektrik üretimi gibi barışçıl amaçlarla sınırlı olacak." (KCNA, 2003) ifadelerine yer verilmiştir.

Kuzey Kore, her ne kadar 2003 yılında yayınladığı bildiride nükleer silah üretme niyetinin olmadığını belirtse de NPT'den çekilmesinin üzerinden pek de fazla bir zaman geçmeden 2006 yılında ilk başarılı nükleer silah denemesini gerçekleştirmiştir (SIPRI, 2022: 342). İlgili ABD raporlarına bakıldığı zaman ABD'nin Kuzey Kore'nin uranyum zenginleştirmesinden haberdar olduğu fakat hangi aşamada olduğunu bilmediği görülmektedir (U.S. Government Publishing Office, 2005).

İSRAİL

Tüm nükleer programını başından sonuna kadar ve ilk başarılı test de dahil olmak üzere gizlilikle yürüten İsrail'in nükleer programıyla ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak 1960'lı yılların ikinci yarısında ilk başarılı denemesini yaptığı ve nükleer bilgi birikimi ve teknoloji konusunda Fransa'dan yardım aldığına dair görüşler mevcuttur (Cohen ve Burr, 2013)

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

Görüldüğü üzere 1945 yılında ABD'nin ilk nükleer silaha sahip olması ve 1949 yılında Sovyetler'in, ABD'yi takiben ilk başarılı nükleer denemeyi gerçekleştirmesi nükleer silahlanma yarışını başlatmış ve 1953 yılında Eisenhower'ın 'Atoms for Peace' adlı konuşmasının ardından başlatılan projeye birlikte nükleer bilgi birikimi ve teknolojisinin yayılımının kolaylaşması ise nükleer silahların yayılımını hızlandırarak yaklaşık 50 yıl gibi kısa bir süre içerisinde çok sayıda ülkenin nükleer silah edinmesini sağlamıştır.

Tüm dünyanın gözü önünde gerçekleşen bu yayılım büyük devletlerin de dikkatini çekmiş ve bu sürecin daha da yayılarak küresel güvenliği tehdit edeceği ve bu silahların radikal grupların eline geçme ihtimalinden dolayı nükleer silahlanma sürecine paralel olarak nükleer silahsızlanma süreci de başlatılmıştır.

NÜKLEER SİLAHSIZLANMA SÜRECİ

'ACHESON-LİLIENTHAL RAPORU' VE 'BARUCH PLANI' (1946)

Birleşmiş Milletler Atom Enerjisi Kuruluna 1946 yılında atom enerjisinin kontrolü ve olası nükleer bir savaştan kaçınmak adına ABD Atom Enerjisi Komisyonu temsilcisi Bernard Baruch tarafından bir rapor sunulur (U.S. Department of State, 2023). Rapor 'Baruch Planı' olarak bilinse de raporun büyük bölümü Dean Acheson ve David Lilienthal tarafından yönetilen komisyonun sonucunda çıkan ve 'Acheson-Lilienthal' raporu olarak da bilinen rapora dayanmaktadır. Rapor, temelde, nükleer enerji için bilgi birikiminin ve nükleer materyallerin yalnızca barışçıl amaçlarla kullanılması ve bu teknoloji ve bilgi birikiminin silah üretimi için kullanılmaması şartıyla diğer ülkelerle paylaşılacağını içermektedir. (Atomic Heritage Foundation, 2022). Burada barışçıl amaçlardan kast edilen, nükleer teknolojisinin enerji üretimi, tarım ve ilaç sektörü gibi alanlarda kullanılmasıdır (U.S. Department of State, 2022). Kısaca, silah yapımının dışında kalan kısımları içermektedir.

Rapor, Sovyetler tarafından, nükleer enerjide ABD'nin tekel olacağı endişesiyle Atom Enerjisi Kurulunda veto edilmiştir. David Kearn'e göre, Sovyetler, ABD nükleer silahlarından feragat etmediği sürece herhangi bir antlaşmayı kabul etmekte isteksiz davranmışlardır (Kearn, 2010: 58). Her ne kadar kabul edilmese ve Sovyetler tarafından veto edilse de, Acheson-Lilienthal raporu 1968 yılında imzalanan NPT antlaşmasının temellerini oluşturması açısından önem arz etmektedir.

İRLANDA'NIN TALEBİ (1958)

İrlanda, 1958 yılında, tüm nükleer silahların imha edilmesi ve tekrar üretilmemesi için Birleşmiş Milletler'e öneri sunmuştur. İrlanda tüm nükleer silahların imha edilmesini teklif eden ilk ülke olması açısından önem göstermektedir (Chossudovsky, 1990: 113). Acheson-Lilienthal raporunda tüm silahların imhasının aksine, nükleer teknolojiyi barışçıl amaçlarla paylaşmak olduğu için İrlanda'nın talebiyle karıştırılmamalıdır. Mektubun bir bölümünde, İrlanda Hükümeti, taleplerini şu şekilde ifade etmektedir:

"Birbirini takip eden ardışık İrlanda Hükümetlerinin uzun süredir devam eden konumu, stratejik nükleer silahların kullanımının, ayırım gözetmeyen karakterleri ve insanlığa ve çevre üzerinde yaratacakları yıkıcı etkiler göz önüne alındığında, feci sonuçlara yol açacağı yönündedir. Taktik nükleer silahlar, küçük ölçekli olmalarına ve etkisi bakımından daha az fark gözetir olmalarına karşın, bu silahların kullanımının, stratejik nükleer silahlar ve diğer kitle imha silahlarının kullanımına ve fark gözetmeme etkisine yol açma tehlikesi vardır. Bu sebeplerden dolayı, İrlanda, bu kategorideki tüm silahların tamamen yasaklanması için tüm çabanın gösterilmesi gerektiği konusunda ısrar etmekte, bunun için çalışmakta ve destek vermektedir." (Government of Ireland, 1958)

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASININ ÖNLENMESİ ANTLAŞMASI'NIN (NPT) İMZALANMASI (1968)

NPT, Birleşmiş Milletler tanımına göre, "Nükleer silahların ve nükleer silah teknolojisinin yayılmasını engellemek, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanımını desteklemek ve nükleer silahsızlanma ile birlikte tamamen silahsızlanmayı amaçlayan uluslararası bir antlaşmadır." (Birleşmiş Milletler, 2023).

Her ne kadar BM, NPT'yi tam silahsızlanma olarak tanımlasa da bu durum henüz gerçekleşmemiştir ve günümüzde hala sayılı devletlerin önemli ölçüde nükleer silahları bulunmaktadır. Bununla beraber, Soğuk Savaş'ın nükleer silah stoklarına kıyasla günümüzdeki stok çok daha az miktarlardadır (Kristensen ve Korda, 2021: 16). 5 ülkenin (ABD, Sovyetler, Çin, İngiltere, Fransa) garantörlüğünde imzalanan antlaşma, antlaşmaya üye olup nükleer silaha sahip ülkelerin, sahip oldukları silah teknolojisini satması veya transfer etmesini yasaklarken, barışçıl amaçlarla yapılan

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

nükleer transferler için engel koymamaktadır (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 1968). Ve antlaşma maddelerine göre, halihazırda nükleer silaha sahip ülkeler haricinde antlaşmaya üye diğer ülkelerin nükleer silah geliştirmesi yasaklanmıştır (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 1968).

NPT maddelerine bağlılığı denetlemek adına Uluslararası Atom Enerjisi Kurulu'na (IAEA) birtakım yetkiler verilmiştir. Antlaşmanın ilgili maddelerine göre devletler, UAEK'nun ülkelerine gelerek denetleme yapmasına ve uranyum zenginleştirme yapıyorlarsa eğer bunun belirli seviyelerde kalarak silaha dönüşecek miktara ulaşmadığından emin olmak için gözlem yapmasına izin vermek durumundadırlar. (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 1968)

NPT ile ilgili bir diğer belirtilmesi gereken önemli husus ise üye devletlerin, üye olmayan devletlere barışçıl veyasilah tasarlamak için, hangi amaçla olduğu fark etmeksizin nükleer transfer gerçekleştirilmesi yasaktır. Ancak, 2005 yılında, ABD, NPT'ye üye olmayan Hindistan'a nükleer teknoloji satarak NPT'nin ilgili maddesini çiğnediği görüşü mevcuttur (Reaching Critical Will, 2015)

START I VE START II (STRATEGIC ARMS REDUCTION TREATY) ANTLAŞMASI (1991-1993)

1991 yılında Bush ve Gorbaçov arasında imzalanan ve stratejik nükleer silahların azaltılmasını vurgulayan antlaşmadır. Bu antlaşmadan sonra iki devlet de silahlarında azaltmaya gitmiştir (Özgür, 2006: 202). Antlaşmaya birlikte savaş başlıklarından ziyade savaş başlıklarını taşıyan balistik füzelere odaklanılmış ve kıtalararası balistik füzeler (ICBM) üzerinden düzenlemeler yapılmıştır. Antlaşmaya göre, ABD ve SSCB, sahip oldukları 10,000 savaş başlığını 1999 yılına kadar azaltması beklenmekteydi (Abazlıoğlu, 2019: 65). Antlaşma kapsamında, ABD'nin sahip olduğu nükleer savaş başlıkları yaklaşık olarak 8,556 ile, Sovyetlerin ise 6,449 ile sınırlandırılmıştır (Strategic Arms Reduction Treaty I, 1991).

1993 yılına gelindiğinde, START I antlaşmasının devamı niteliğinde olan START II antlaşması imzalanmıştır. Tıpkı ilkinde olduğu gibi bu antlaşmada da sahip olunan nükleer silahların azaltılması yönünde kararlar alınmıştır (Strategic Arms Reduction Treaty II, 1993). Buna bağlı olarak, taraflar, nükleer başlık ve nükleer bomba sayılarını 7 yıl içerisinde 1550'ye düşüreceklerdi (Abazlıoğlu, 2019: 65). Başlıkların yanı sıra, sahip

olunan kıtalararası balistik füzelerin de yedi yüze kadar düşürülmesi yani yüzde 30 oranında düşürülmesi gerçekleşecekti (Bundy v.d., 1993: 53).

Her ne kadar belirtilen rakamlara imza atılmış olsa da Rusya ve ABD'nin, bu sayılara düşmediği gözlemlenmektedir. SIPRI 2005 raporuna bakıldığında, START antlaşmalarında belirtilen rakamın oldukça üstünde olduğu görülmektedir. 2005 yılında, ABD'nin 4,896 adet nükleer savaş başlığı, Rusya'nın ise 7,360 nükleer savaş başlığı olduğu SIPRI tarafından tespit edilmiştir (SIPRI, 2005: 17). Her ne kadar istenilen oranda azaltılma olmasa da, Soğuk Savaş dönemindeki başlık sayısına kıyasla önemli ölçüde azaltılmaya gidildiği görülmektedir. Soğuk Savaş nükleer silah stoklarının zirve yaptığı 1980'li yıllarda yaklaşık 21,000 ABD ve 39,000 Sovyet nükleer silahlarından (Norris ve Kristensen, 2006: 66), 2005 yılında yaklaşık 4,000 ve 7,000 sayılarına düşmesi önemli olarak değerlendirilmektedir.

YENİ START ANTLAŞMASI (NEW START TREATY) (2010)

2010 yılında, eski START antlaşmasının süresinin dolması üzerine imzalanmıştır. Antlaşma, Önceki antlaşmaya benzer olarak, stratejik nükleer silahların 1,500'e ve ICBM ve SLBM gibi fırlatma sistemlerinin 800'e düşürülmesini ve tüm bu düşürülmelerin 7 yıl içerisinde yapılmasını içermekteydi. Antlaşma 2010 yılında imzalanmış ve 2011 yılında yürürlüğe girmiştir (New Start Treaty, 2010).

2022 yılına gelindiğinde, antlaşmaya uygun olarak devletlerin sınırlamaya gitmediği görülmektedir. 2022 yılında tahmin edilen verilere göre ABD'nin 5,428 ve Rusya'nın ise 5,977 adet nükleer silaha ev sahipliği yaptığı 2022 SIPRI raporunda belirtilmiştir (SIPRI, 2022: 15)

NÜKLEER SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Nükleer silahsızlanma, somut adımların ve imzaların atıldığı 1968 NPT antlaşmasından bugüne kadar önemli süreçlerden geçmiş ve bu alanda önemli adımların atılmasını tecrübe etmiştir. Atılan tüm bu adımların neticesinde silahsızlanma adına gözle görülür derecede yol katedilmiştir. Bununla beraber, tam anlamıyla bir nükleer silahsızlanmaya ulaşamadığı ve henüz antlaşmalarda belirtilen oranlarda silahların azaltılmadığı da görülmektedir. Bugünden bakıldığında ise Soğuk Savaş'ın zirve yaptığı 1980'li yıllarda yaklaşık olarak 70 bin adet nükleer silah

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

dünyanın çeşitli ülkelerinde konumlandırılırken (Norris ve Kristensen, 2006: 66) bu sayının 2023 itibarıyla yaklaşık 12 bin olduğu tahmin edilmektedir (SIPRI, 2023). Bu noktada nükleer silahsızlanmanın etkili olup olmadığına dair kesin bir yorum yapmak sağlıklı olmadığı düşünülmektedir. Bir taraftan, Soğuk Savaş döneminde yaklaşık olarak 38 bin adet Sovyetlerin ve 21 bin adet ABD'nin ev sahipliği yaptığı nükleer silahların günümüzde her iki ülke için yaklaşık 5 bin (SIPRI, 2023: 248) olması kimi görüşe göre etkili, kimi görüşlere göre ise bu silahların yıkıcı gücü bir hayli fazla olduğundan dolayı 100 adet kalması bile bir başarısızlık olarak nitelendirilebilir. Burada yapılabilecek en sağlıklı yorumun, nükleer silahsızlanma süreci ile birlikte önemli yol alındığı ve ciddi azaltılmalara gidildiği ancak bu azaltılmaların yeterli olmadığı ve devamının da gelmesi gerektiği yönünde olacağı düşünülmektedir.

Günümüz şartlarına bakıldığında ise Rusya-Ukrayna savaşı ve 2022 NATO Strategic Concept metninde de belirtildiği üzere Çin ile mücadelenin öncelik kazanması (NATO, 2022) gibi son yıllarda ortaya çıkan gelişmeler uluslararası konjonktürü bir hayli gergin duruma getirmiş ve nükleer silahsızlanma alanında adım atılmasını da baltalamıştır. Batılı devletlerin Rusya ile görüşmeleri durdurması ve müzakere etmemesi ve 2010 Rusya askeri doktrininde belirtildiği üzere de Rusya'nın nükleer silahlara yoğun şekilde önem vermesi nükleer silahsızlanma alanında adım atılmasını pek mümkün kılmayacak gibi görünmektedir (Center for Nonproliferation Studies, 2010)

Tam anlamıyla nükleer silahsızlanma sağlanması veya nükleer silahların insanlığı tehdit eden bugünkü konumundan uzaklaşması için tarafların müzakereye ve diyaloga daha çok önem vermesi tavsiye edilmektedir. Devletlerin güvenlik kaygıları dikkate alınarak düzenlenecek müzakereler yoluyla ancak nükleer silahsızlanmanın başarılı olacağı tahmin edilmektedir.

DEVLETLER NEDEN NÜKLEER SİLAHA SAHİP OLMAK İSTER?

Farklı devletlerin kendi durumlarına göre farklılaşan nükleer silah programı geliştirmek için sebepleri ve amaçları olmakla beraber, Scott Sagan'a göre güvenlik, normlar ve iç politik sebepler ön plana çıkmaktadır (Sagan, 1996: 55). Güvenlik kaygısı daha çok dış tehditle bağlantılı olarak ulusal güvenliği tehdit eden konuları içermektedir (Sagan, 1996: 55). İç

politik sebepler ise hükümetlerin bürokratik çıkarı kapsamında değerlendirilmekte ve nükleer silahların politik çıkar amaçlı kullanılmasını ifade etmektedir (Sagan, 1996: 55). Normlar ilkesine bakıldığında ise nükleer silah geliştirmenin ülkenin modernliğine ve kimliğine katkı yapması olarak ifade edilmektedir. (Sagan, 1996: 55). Bu kısımda normlar ilkesinin prestij olarak da değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Nükleer silahlara sahip olmak, bunların yanı sıra, dış politika hedeflerini kolaylaştırmak, prestij ve tüm bunların ötesinde caydırıcılık gibi çeşitli amaçlara da hizmet etmektedir. Burada yine devletlerin güvenlik kaygısı ve hasımlarının nükleer silaha sahip olması en çok vurgu yapılan nokta olmaktadır.

ABD'nin dünya tarihinde nükleer silaha sahip ilk ülke olmasıyla birlikte Sovyetlerin nükleer silah programını hızlandırması, hasım devletin nükleer silaha sahip olması ve güvenlik kaygısıyla ifade edilebilir. Daha sonra Birleşik Krallık ve Çin'in nükleer silaha sahip olması ise yalnızca güvenlik kaygısıyla değil, aynı zamanda dış politika hedeflerini kolaylaştırmak ve iki kutuplu dünyada güç dengesi sağlaması ile de ifade edilebilir. Fransa ise, dönemin lideri Charles de Gaulle tarafından vurgulanan bağımsız bir Fransa için nükleer güç olmanın şart olduğu ifade edilmiş ve NATO'dan askeri birlik çekilerek bağımsız bir nükleer program geliştirilmiştir (Hecht, 2009: 342). Hindistan'ın nükleer silah üretmesi Çin'den gelen tehditler kapsamında ve Pakistan'ın üretmesi ise Hindistan'ın üretmesine bağlı olarak hem bölgesel politik sebepler hem güvenlik olgusuyla hem de güvenlik ikilemiyle açıklanabilir. İsrail örneğine bakıldığında ise gerek Arap-İsrail savaşları ve gerekse de bölgede İsrail'in diğer devletleri kendisine tehdit olarak görmesi gibi sebepler güvenlik kaygısıyla açıklanabilir. Kuzey Kore'ye bakıldığında ise gerek ulusal prestij gerekse de güvenlik kaygısı gibi sebepleri söylemek mümkün olacaktır (Eurasian Research Institute, 2021).

Yazının ilk bölümlerinde yer verilmeyen Libya ve Güney Afrika Cumhuriyeti örneklerine bakmanın da faydalı olacağı düşünülmektedir. İsmi geçen devletler nükleer silah programını ilk süreçlerde gizli bir şekilde yürütmüş; ancak daha sonra Güney Afrika Cumhuriyeti üretmiş olduğu nükleer silahları imha etmiş (Nuclear Threat Initiative, 2015), Libya ise nükleer silah üretme programını sonlandıracağını açıklamıştır (Arms Control, 2021). Libya'nın nükleer silah programından vazgeçeceğini açıklamasının sebepleri tartışmalı bir konu olmakla beraber; uzun yıllar süren yaptırımların, diplomatik çabaların, ekonomik baskıların ve aynı yıl içerisinde ABD'nin Irak'ta nükleer silah tespit edildiğini iddia ederek Irak'ı

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

işgal etmesi ve aynı durumun Libya'da gerçekleşebileceği ihtimali gibi sebeplerden dolayı Libya'nın nükleer silah programından vazgeçtiği, tartışılan sebepler arasındadır (Arms Control, 2021). Güney Afrika Cumhuriyeti ise 1989 yılında nükleer programını sonlandırmış ve 1991 yılında NPT'ye üye olmuştur (Nuclear Threat Initiative, 2015). Güney Afrika Cumhuriyeti'nin nükleer silahlarından vazgeçmesinin sebebi olarak farklı görüşler öne sürülmektedir. Nükleer materyallerin Nelson Mandela'nın ve onun partisi olan Afrika Ulusal Kongresi'nin eline geçmesinden duyulan endişeden dolayı böyle bir adım atıldığı bu görüşlerden birisidir (Albright ve Hibbs, 1993: 33). Bir diğer görüş ise, 1989 yılında Güney Afrika Cumhuriyeti başkanı Frederik Willem de Klerk'in Güney Afrika Cumhuriyeti'ni uluslararası sisteme entegre etmeye yönelik politikalarından dolayı silahlardan vazgeçildiği ve NPT'ye üye olduğu yönündedir (Lieberman, 2001: 84). Güney Afrika Cumhuriyeti'nin, Sovyet destekli komünistlerden ve milliyetçi siyahilerden duyduğu endişenin nükleer silah geliştirme sürecine katkı sunduğu tahmin edilmektedir (Purkitt v.d., 2002: 187). Buradan yola çıkarak, bölgede hissetmiş olduğu güvenlik probleminin ve yönetimin tehlikeye girme ihtimalinin Güney Afrika Cumhuriyeti için nükleer silah edinme çabasıyla sonuçlandığının çıkarımı yapılmaktadır. Libya için ise güvenlik olgusunun, bu silahların geliştirilmesinde ön plana çıkan sebep olduğu tahmin edilmektedir. Batı dünyası ve ABD karşıtı söylemleriyle gündeme gelen Kaddafi'nin, İsrail'in bölgede hissettiği gibi tehlike duymasına ve bundan dolayı güvenliğini sağlamak için bu silahlara yönelmiş olma ihtimali olası görülmektedir.

Görüldüğü üzere, her ne kadar güç ve prestij gibi sebepler devletleri nükleer silah üretmeye itse de güvenlik kaygısı ve güvenlik ikilemi Hindistan-Pakistan örneğinde veya İsrail örneğinde olduğu gibi silahlanma süreci açısından oldukça önem taşımaktadır. Bunların yanı sıra, devletlerin hasım olarak gördükleri devletlerin nükleer silaha sahip olması da bu bağlamda silahlanma sürecine katkı sağlayan önemli etmenlerden birisidir.

SONUÇ

Albert Einstein'ın, uranyum elementinin yeni tür bir enerjiye evrilebileceğini ve bu yeni enerji ile birlikte oldukça güçlü silahların yapılabileceğini ilk kez ima ettiği 1939 yılındaki mektubundan Soğuk Savaşın son yıllarına kadar nükleer alanında silahlanma oldukça hızlı bir şekilde gelişmiştir. Özellikle 1949 yılında Sovyetlerin ilk başarılı denemeyi yapması sonucunda nükleer silahlanma yarışı başlamış ve iki blok

ülkelerinin de bu alana daha çok yönelmesine sebep olmuştur. Manhattan Projesi'nden Sovyetlere bilgi aktaran casuslar sayesinde Sovyetler, nükleer silaha tahmin edilenden daha kısa bir sürede ulaşmıştır. İkinci dünya savaşının sona erdiği yıllarda başlayan silahlanma yarışı, 1980'li yıllara gelindiğinde, yaklaşık 70 bin adet nükleer silahın aynı anda dünyanın çeşitli ülkelerinde konumlanmasına yol açmıştır. Bu süreçte en çok nükleer silaha ABD ve Sovyetlerin ev sahipliği yaptığı görülmektedir. 1953 yılında ABD başkanı Eisenhower'ın gerçekleştirdiği 'Atoms for Peace' konuşması ise nükleer bilgi birikiminin çok çeşitli ülkelere yayılmasına önayak olmuş ve bu vesileyle birçok ülke silah yapma amacı taşımasa bile uranyum enerjisini barışçıl amaçlarla kullanmaya başlamıştır.

Nükleer silahlanmanın bu kadar hızlı yayılmasının gözlemlenmesiyle birlikte yine bu sürece paralel olarak nükleer silahsızlanma süreci karşımıza çıkmaktadır. Silahsızlanma girişimi boyunca çeşitli denemelere şahit olunmuştur. Her ne kadar İrlanda'nın 1958 yılında Birleşmiş Milletler'e bildirge göndermesi ve 1946 yılında ABD başkanı Truman'ın önderliğinde BM kuruluna 'Baruch Planı' sunulmuş olsa da bunların pek fazla etkisi olmadığı görülmektedir. 1968 yılında imzalanan NPT antlaşmasıyla birlikte, bağlayıcı bir antlaşma olması sebebiyle, nükleer silahsızlanma adına önemli bir adım atılmıştır. Daha sonra da çeşitli antlaşmalarla devam eden silahsızlanma süreci, tam anlamıyla bir nükleer silahsızlanmaya yol açmasa bile, devletlerin elinde bulundurduğu nükleer silah stokunda kayda değer oranlarda azaltma yapmasına sebep olmuştur. Nükleer silahsızlanma sürecinin etkili olup olmadığı bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nükleer silahların bir düzinesinin bile küresel güvenliği tehdit ettiğini varsayarsak eğer, bugün hala binlerce silahın stokta olması elbette nükleer silahsızlanmanın etkili olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak, Soğuk Savaş'ın zirve yaptığı dönemde yaklaşık 70 bin adet nükleer silahtan bugün bu sayının yaklaşık olarak 12 bine düşmesi her ne kadar tam anlamıyla bir nükleer silahsızlanma sağlanamamış olsa da önemli bir süreç olarak değerlendirilmektedir.

Nükleer silahların küresel güvenliği tehdit etmesine karşın, devletlerin bu silaha sahip olduğunda birtakım avantajlara ve üstünlüklere de sahip olması, bu silahların yayılımını hızlandırmış ve devletlerin bu silahları edinme noktasında itici bir güç olmuştur. İlk olarak güvenlik kaygısının ön plana çıkmasına karşın, dış politika hedeflerini kolaylaştırmak, caydırıcılık ve prestij gibi sebepler de silahlanmayı arttıran etmenler olarak görülmektedir. Belirtilen sebeplere ek olarak, iç politik sebepler de önem

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

arz etmekte ve özellikle bölgesel coğrafyada bir devletin kendisine hasım olarak veya tehdit olarak gördüğü devlet nükleer silahlara sahip olmuşsa, kendisi de nükleer silahlanma yoluna gitmeyi tercih etmekte ve bu şekilde nükleer silahlanmaya katkı sağlamaktadır. Görüldüğü üzere yalnızca bir devletin nükleer silah sahibi olması güvenlik ikilemine sebep olacağından ve diğer birçok ülkeyi de nükleer silaha sahip olmaya iteceğinden dolayı silahlanmanın yayılmasına sebep olacaktır. Güvenlik ikilemine sebep olmaması ve diğer devletleri tetiklememesi açısından herhangi bir devletin nükleer güce sahip olmaması oldukça önem arz etmektedir

KAYNAKÇA

ABAZLIOĞLU, U. (2019). Nükleer Silahsızlanmanın Tarihsel Gelişimi ve Nükleer Silahsızlanmayla İlgili Uluslararası Anlaşmaların Önemi. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Academic Accelerator Encyclopedia. (2023). American Machine And Foundry Encyclopedia, Science News & Research Reviews. <https://academic-accelerator.com/encyclopedia/american-machine-and-foundry>

ALBRIGHT, D., ve HIBBS, M. (1993). South Africa: The ANC and the atom bomb. Bulletin of the Atomic Scientists, 49(3), 32-37.

Arms Control Association. (2021). Chronology of Libya's Disarmament and Relations with the United States. <https://www.armscontrol.org/factsheets/LibyaChronology>

Arms Control Association. (2023). Confronting Ambiguity: How to Handle North Korea's Nuclear Program. <https://www.armscontrol.org/act/2003-03/features/confronting-ambiguity-handle-north-koreas-nuclear-program>

Atomic Archive. (2020). Britain Goes Nuclear. <https://www.atomicarchive.com/history/cold-war/page-10.html>

Atomic Archive. (2020). Chinese Becomes A Nuclear Nation, <https://www.atomicarchive.com/history/cold-war/page-12.html>

Atomic Archive. (2020). The Peaceful Explosion. <https://www.atomicarchive.com/history/cold-war/page-17.html>

Atomic Archive. (2022). France Joins the Club. <https://www.atomicarchive.com/history/cold-war/page-11.html>

Atomic Heritage Foundation. (2023). Acheson-Lilienthal Report <https://ahf.nuclearmuseum.org/ahf/key-documents/acheson-lilienthal-report/>

BARBIER, M. K. (2008) Mortal Crimes: The Greatest Theft in History—The Soviet Penetration of the Manhattan Project. Journal of Cold War Studies, vol. 10, no. 1.

BASRUR, R. M. (2013). Policy Brief: India and China: Nuclear Rivalry in the Making?. S. Rajaratnam School of International Studies, Nanyang Technological University.

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

Birleşmiş Milletler Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT). (2023). <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/>

BUNDY, M. vd. (1993) "Reducing Nuclear Danger", Foreign Affairs, 72(2), 140-156.

BURR, W. ve COHEN, A. (2013). Israel's Quest for Yellowcake: The Secret Argentine-Israeli Connection, 1963-1966. James Martin Center for Nonproliferation Studies.

Center for Nonproliferation Studies. (2010). The New, 2010 Russian Military Doctrine: The Nuclear Angle, <https://nonproliferation.org/new-2010-russian-military-doctrine/>

Cezayir: Fransa'nın 1960'larda yaptığı nükleer denemelerin korkunç etkileri devam ediyor. (2021). Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cezayir-fransanin-1960larda-yaptigi-nukleer-denemelerin-korkunc-etkileri-devam-ediyor/2143736>

CHOSSUDOVSKY, E. M. (1990). The Origins of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons: Ireland's Initiative in the United Nations (1958-61). Irish Studies in International Affairs, 3(2), 111-135.

EISENHOWER, S. (2003). Atoms for peace plus fifty. IAEA BULLETIN, 45(2), 5-6.

Eurasian Research Institute E-bulletin, Akhmet Yassawi University, Kazakistan 2021.

Federation of American Scientists. (2016). Pakistan Nuclear Weapons - A Chronology. <https://nuke.fas.org/guide/pakistan/nuke/chron.htm>

FEHNER, T. R. ve GOSLING F. G. (2012) The Manhattan Project. US Department of Energy.

France's 1960s nuclear tests in Algeria still poison ties. (2021). France 24. <https://www.france24.com/en/live-news/20210729-france-s-1960s-nuclear-tests-in-algeria-still-poison-ties>

Fransız nükleer denemeleri '110 bin kişiyi etkiledi'. (2021). BBC. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56336951>

Government of Ireland. (1958). Written Statement of the Government of Ireland. <https://icj-cij.org/public/files/case-related/93/8750.pdf>

HECHT, G. (2009) The Radiance of France, new edition: Nuclear Power and National Identity after World War II. MIT press.

HERKEN, G. (2022) A. Einstein-Szilard Letter to President Roosevelt (proposal to build an atomic bomb), August 2, 1939. In: Cardinal Choices. Stanford University Press.

IQBAL, K (2016). Pakistan's Nuclear Program: The Context. Policy Perspectives: The Journal of the Institute of Policy Studies, 13(1), 25-52.

JHA, P. S. (1998). Why India Went Nuclear. World Affairs: The Journal of International Issues, 80-96.

KEARN JR ve David W. (2010). The Baruch Plan and the quest for atomic disarmament. Diplomacy & Statecraft, 21.1: 41-67.

KHANIJO, R. (2014). Complexities and challenges of nuclear India. Vij Books India Pvt Ltd.

KRISTENSEN, H. M., ve KORDA, M. (2021). SIPRI Yearbook 2021, Chapter 10, World Nuclear Forces.

LIBERMAN, P. (2001). The rise and fall of the South African bomb. International Security, 26(2), 45-86.

MINOR, M. S. (1976) China's Nuclear Development Program. Asian survey, 16.6: 571-579.

MOHAN, C. R. (1998). India and Nuclear Weapons. Politik und Gesellschaft Online, 4. 377-383

NATO 2022 Strategic Concept. (2022). <https://www.nato.int/strategic-concept/>

New Start Treaty, United States of America-Russian Federation, 8 Nisan, 2010, https://www.nti.org/wp-content/uploads/2021/09/new_start_treaty.pdf

Nuclear Threat Initiative. (2015). South Africa Nuclear Overview. <https://www.nti.org/analysis/articles/south-africa-nuclear/>

NORRIS, R. S. ve KRISTENSEN, H. M. (2006). Global nuclear stockpiles, 1945-2006. Bulletin of the Atomic Scientists, 62(4), 64-66.

ÖZGÜR, S. (2006) Geleceğe Yönelen Tehdit Kitle İmha Silahları. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

PRADHAN, P. (1987). Nuclear Pakistan: India's Response. *India Quarterly*, 43(1), 1-14.

PURKITT, H. vd. (2002). South Africa's Nuclear Decisions. *International Security*, 27(1), 186-194.

RAUF, T. (2017). Engagement On Nuclear Disarmament Between Nuclear Weapon-Possessing States and Non-Nuclear Weapon States, Stockholm International Peace Research Institute. Sweden.

RAYMER, B. (2012) The Problem with Nuclear Diplomacy: Jimmy Carter and Pakistan's Nuclear Program. Liberty University.

SAGAN, S. D. (1996). Why Do States Build Nuclear Weapons?: Three Models in Search of a Bomb. *International Security*, 21(3), 54-86.

SAHIMI, M. (2013) Atoms for Peace. *The Cairo Review of Global Affairs*, 10.

SCHWARZ, M. I. (1996). The Russian-American Bomb: The Role of Espionage in the Soviet Atomic Bomb Project. *Journal of Undergraduate Studies*, 3, 103-108.

SCHRECKER, E. (2010). Soviet espionage in America: an oft-told tale. *Reviews in American History*, 38(2), 355-361.

SHEN, Z. ve XIA, Y. (2012) Between aid and restriction: the Soviet Union's changing policies on China's nuclear weapons program, 1954-1960. *Asian Perspective*, 36.1: 95-122.

Statement of DPRK Government on its withdrawal from NPT. (2003). KCNA. <https://kcnawatch.org/newstream/1452003631-225477096/statement-of-dprk-government-on-its-withdrawal-from-npt/>

Stockholm International Peace Research Institute. (2005). SIPRI Yearbook 2005: Armaments, Disarmament, and International Security. SIPRI Yearbook.

Stockholm International Peace Research Institute. (2017) Yearbook, SIPRI. Yearbook 2017, Military Expenditure Database. 2020.

Stockholm International Peace Research Institute. (2022). SIPRI Yearbook 2022: Armaments, Disarmament and International Security. Oxford University Press.

Stockholm International Peace Research Institute. (2023). SIPRI Yearbook 2023: Armaments, Disarmament and International Security. Oxford University Press.

Strategic Arms Reduction Treaty I, United States of America-Union of Socialist Soviet Republics, 31 Temmuz, 1991, https://media.nti.org/documents/start_1_treaty.pdf

Strategic Arms Reduction Treaty II, United States of America-The Union of Socialist Soviet Republics, 3 Ocak, 1993, https://www.nti.org/wp-content/uploads/2021/09/start_2_treaty.pdf

STREEPER, C. (2009) Atoms for Peace and the Nonproliferation Treaty: An Unintended Consequence, Defence Against Terrorism Review, Vol. 2, No. 2, Fall 2009, 49-58.

SZAZS, F. M. (1992). British Scientists and the Manhattan Project: The Los Alamos Years. Springer.

The Fog of War by Robert Mcnamara (Belgesel), Apple TV, Apple, 2004, <https://tv.apple.com/tr/movie/the-fog-of-war/umc.cmc.3j815y9s5id2nfvztrlfh75il>

The National Interest. (2012). JFK's Overshadowed Crisis. <https://nationalinterest.org/article/jfks-overshadowed-crisis-7073?nopaging=1>

Treaty On The Non-proliferation Of Nuclear Weapons (NPT), 1 Temmuz 1968, <https://treaties.unoda.org/t/npt>

Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu. (2021). Atoms for Peace Speech, Eisonhower. <https://www.iaea.org/about/history/atoms-for-peace-speech>

U.S. Department of Energy (2010). The Manhattan Project: Making the Atomic Bomb, Washington.

U.S. Department of State. (2022). Bureau of International Security and Nonproliferation, <https://www.state.gov/peaceful-uses-of-nuclear-technology-a-powerful-tool-for-a-better-world/>

U.S. Department of State. (2022). EINSTEIN'S LETTER TO ROOSEVELT. https://www.osti.gov/opennet/manhattan-project-history/Resources/einstein_letter_photograph.htm#1

U.S. Department of State. (2023). The Acheson-Lilienthal & Baruch Plans,

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

1946. <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/baruch-plans>

U.S. Government Publishing Office. (2005). The North Korean Nuclear Challenge: Is There a Way Forward? : Joint Hearing Before the Subcommittee on Asia and the Pacific and the Subcommittee on International Terrorism and Nonproliferation of the Committee on International Relations, House of Representatives, One Hundred Ninth Congress, First Session, February 17, 2005.

Reaching Critical Will. (2015). US-India Nuclear Deal. <https://www.reachingcriticalwill.org/resources/fact-sheets/critical-issues/5451-us-india-nuclear-deal>

YANQIONG, L. ve JIFENG, L. (2009) Analysis of Soviet technology transfer in the development of China's nuclear weapons. Comparative Technology Transfer and Society, 7.1: 66-110.

Yearbook, S. I. P. R. I. (2021). Hans M. Kristensen, Matt Korda. Annual Report: Armaments, Disarmament, and International Security, 2021-06.

STRUCTURED ABSTRACT

Since the day nuclear weapons emerged, security conceptions have changed a lot as they not only damage and destroy the present but also damage the following generations of a certain theater. The first implying of a weapon that made by splitting atoms was in Einstein's letter to President Roosevelt. Einstein said, in that letter, "A single bomb of this type, carried by boat and exploded in a port, might very well destroy the whole port together with some of the surrounding territory." Approaching the letter doubtly, Roosevelt, paved the way for instructing such a bomb by bringing scientists together and budgeting them in laboratories in USA. Followingly, the process evolved into a bigger phase and the Manhattan Project began in 1942. In the project, approximately 130,000 people were working, and the budget was roundly 2 billion dollars which equals 20 billion dollars of today. The project resulted in as it was intended and produced the first atomic bomb ever. Shortly after it was produced, the bomb was tested to see its capabilities. By spying on the project, the Soviet Union was able to produce and test its first atomic bomb in 1949 which gave birth to the nuclear arms race. Soviets tested the first bomb earlier than expected and the reason for that is thought to be the spies in Manhattan Project. Following the Soviet Union, England, France, China, India, Pakistan, North Korea tested their first nuclear weapons respectively. As an exception, there are controversies about Israel's nuclear program, and the exact date of the first successful test has been an uncertainty.

As it can be inferred from the information given, nuclear armament spread across the globe soon after it begins. Seeing the probable outcomes of any war with nuclear weapons are engaged, the states that hold these weapons in their inventories had some attempts to limit the spreading of nuclear weapons. First attempt was in 1946 with Acheson-Lilienthal report, which then lead to the Baruch Plan and proposed to U.N. by the United States. Soviets vetoed the plan for it might result in a U.S. monopoly on nuclear weapons. The Plan was offering nuclear know-how and technology for other states in exchange for not turn the technology into weapons and use it for only peaceful purposes. Even though the Baruch Plan was vetoed and not accepted by the United Nations Energy Commissions, it laid the ground of the future comprehensive nuclear nonproliferation treaty of Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT) as both of them nearly same as structurally. More nuclear states involved in signing NPT.

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

After the Baruch Plan, second attempt came from Ireland. In 1958, Ireland presented its views about nuclear weapons to United Nations and asked for all the nuclear weapons to be removed. With this request, Ireland became the first country for asking other nations to give up from all of their nuclear weapons. After the failures of the first two attempts on limiting nuclear weapons, an agreement came in 1968 when the NPT was signed. 5 Depository Governments which possess nuclear weapons agreed on not transferring the nuclear weapons, devices or the know-how to produce nuclear devices. However, Depository Governments may share nuclear know-how with other countries for only peaceful purposes such as using nuclear technology to generate energy. Also, both non-nuclear-weapon states and depository governments accept the International Atomic Energy Agency safeguards and allow the agency to make observations in their countries.

Then, in 1991 and 1993, START I and START II treaties were signed by the Bush and Gorbachev administration. The treaty included a significant amount of reduction in the number of nuclear weapons. By the time it was 2005, the stockpiles of nuclear weapons on both sides have shrunk about more than 75%. Finally, in 2010, new START treaty was signed between Russia and United States. In The Treaty, considered as the sequel of START I and START II, it was aimed to reduce the strategic weapons to 1,500 in 7 years process.

At the height of the cold war, U.S. and Soviets possessed more than 21,000, and 39,000 nuclear weapons respectively. Yet, in 2022, that number went down 5,428 for U.S., and 5,977 for Russia. It is crystal clear that the nonproliferation process was effective when it comes to the number of nuclear warheads and delivery vehicles. Yet, it hadn't turned out to be the complete elimination of all nuclear weapons. When nations don't want to give up on their nuclear weapons and still insist on keeping them, it is believed to worth questioning why do nations want to have nuclear weapons? While the question may be answered with many parameters, power, prestige, and domestic political reasons are believed to be the most effective factors. In general, nuclear weapons help nations achieve their foreign policy objectives, and provide them deterrence. Beside these general benefits, regional political examples such as India, China, Pakistan, and Israel are also thought to be significant factors. Also, when the adversaries of a nation possess nuclear stockpiles, it leads them to have either.